

نگاهی به شخصیت میرمرتضی روئین‌تن که ۱۲۳ سال پیش نخستین چاپخانه سربی مشهد را دایر می‌کند

پدر مطبوعات و چاپخانه‌های خراسان

- اولین مطبعه حروفی مشهد

در کتاب «مکتب شاپور، نیز که در واقع مشهد را در سال ۱۳۱۳ خورشیدی گزارش می‌کند، نام «مطبعه توس» در صدر چاپخانه‌های مهم مشهد آمده است. براساس این گزارش و ذیل تیتَر «چاپخانه‌ها یا مطابع» نوشته شده است: «تاکنون قدیما و جدیدا یازده چاپخانه در مشهد تأسیس شده است. سه دستگاه آن‌ها سنگی و بقیه حروفی بوده است. از چاپخانه‌های حروفی تنها شش مطبعه هنوز کار می‌کند؛ بقیه منحل شده است.» براساس این گزارش، مطبعه حروفی یا سربی توس قبل از همه چاپخانه‌های حروفی مشهد در سال ۱۳۲۰ قمری، برابر با ۱۲۸۱ خورشیدی، توسط میرمرتضی روئین‌تن تأسیس شده است، یعنی درست شش سال قبل از مطبعه‌های «خراسان» و «روشن» که هر دو به صورت اشتراکی تأسیس شده‌اند.

میرمرتضی الموسوی که بعد‌ها فامیل رویین‌تن برای خود انتخاب می‌کند و در روسیه در کار چاپ سابقه عمل و ممارست داشته‌است، نخستین دستگاه حروفی چاپ را به مشهد می‌آورد. او چاپخانه‌اش را با نام توس در بازار دایر می‌کند و کارش را با چاپ اوراق اداری، اعلان و کتاب آغاز می‌کند. سال‌های ابتدایی مشروطه و تغییر شرایط عمومی کشور، دو نفر را در مشهد به صرافت می‌اندازد با دستگاه‌های جدید چاپخانه توس روزنامه چاپ کنند. این‌گونه است که دو روزنامه «بشارت» و «خورشید» در سال ۱۲۸۵ خورشیدی چاپ می‌شوند. میرسید محمد محیط طباطبائی، پژوهشگر ادبی و مورخ؛ نیز درباره این چاپخانه می‌گوید: «چاپخانه سربی روینباد دارالطباعه توس با حروف نسبتاً تازه و باب مطبوعات باکو کار می‌کرد. این چاپخانه را یکی از ایرانیان مقیم ترکمنستان و قفقاز به اسم میرمرتضی موسوی که در روسیه با صنعت چاپ آشنا شده بود در مشهد تأسیس کرد.»

در اصل گزارش مکتب شاپور آمده که «مطبعه حروفی اتحاد را آقای محیط مافی به اتحاد عده‌ای از تجار در سال ۱۲۹۴ شمسی تأسیس کرد. پس از چندی به آقا میرمرتضی رویین‌تن، مؤسس و مدیر مطبعه توس، منتقل گردید.» البته بعداً روی این مطلب خط کشیده شده اما اگر صحیح باشد، به‌نظر می‌رسد که رویین‌تن دستگاه‌های این چاپخانه را به چاپخانه اولیه خود اضافه کرده تادر نهایت در سال ۱۳۱۳ خورشیدی بتواند با همراهی هجده کارمند، روزانه حدود ۴۰ هزار ورق چاپ کند که بالاترین توان چاپی آن روزهای مشهد و خراسان است.

«دارالطباعه توس» که در چاپ روزنامه‌های مشهد نقش اول را ایفا می‌کند و به روزنامه نگاری رونق داده است، پس از مدتی به جنب حمام سرسوق فعلی، واقع در بازار، منتقل می‌شود تا اینکه میرمرتضی موسوی در جمعه، ۶ مرداد ۱۳۲۳، در مشهد فوت می‌کند. پس از فوت او، پسرش، میرجعید، تا مدتی چاپخانه و روزنامه توس را می‌گرداند اما در نهایت آن را می‌فروشد. چندی بعد هم احمد بهار، مؤسس روزنامه بهاران را از صاحب دومش می‌خرد اما در نهایت این همت صادق تهرانیان است که با راه‌اندازی چاپخانه خراسان در بقایای دارالطباعه توس، به آن جانی دوباره می‌دهد و توس در خراسان ادغام می‌شود.

- میرمرتضی کیست؟

میرمرتضی روئین‌تن در ابتدا با فامیل قره‌باغی فعالیت می‌کند و فرزند حمید قره‌باغی از مهاجران و تجار قفقازن ساکن مشهد است. قفقازی‌های مشهد پیش‌گامان عرصه تئاتر، سینما و تأسیس چاپخانه

«توس»‌های چاپخانه توس

نخستین باری که روزنامه یا جریده‌ای با نام «توس» در شهر مشهد منتشر می‌شود، شنبه، ششم دیقعه ۱۳۲۷ قمری، برابر با ۲۸ آبان ۱۲۸۸ خورشیدی است. این روزنامه به مدیری «میرزا هاشم‌خان قزوینی» و سردبیری «شیخ ابوالقاسم نحوی» در مطبعه توس به مدیری میرمرتضی الموسوی طبع و توزیع می‌شود. روزنامه توس از شماره اول تا شماره ۱۸ به‌قطع بزرگ انتشار یافته و شرایط اشتراک آن در مشهد مقدس سی قران، در سایر ولایات داخله ۲۵ قران و در قفقاز و روسیه هفت منات است و در ابتدا هفته‌ای دو مرتبه نشر می‌یابد.

از این روزنامه جمعا ۵۸ شماره منتشر شده که آخرین آن به تاریخ پنجشنبه، ۱۹ شعبان المعظم ۱۳۲۸، برابر با ۲ شهریور ۱۲۸۹ است. البته گویا ریبع الاول ۱۳۳۲ قمری دوباره به‌په دایره انتشار گذاشته است. روزنامه چهره‌نما، چاپ مصر، در شماره ۴ سال ۱۱ خود، مورخ غره ربیع الثانی ۱۳۳۲ قمری، به عنوان تقریظ درباره تجدید انتشار توس این‌طور می‌نویسد: «روزنامه گرامی توس، منطبع مشهد، نگارش ارجمند یگانه دانشور فرزانه (م. هاشم) می‌باشد. این روزنامه نامی چندگاهی بود در سحاب غلطات رخسار معارف بارفرو برده بود و مادر شماره پنجم سال دم‌هم چهره نحات

روزنامه‌های مطبعه توس

چاپخانه توس نقش مؤثری در شکل‌گیری و چاپ روزنامه‌های مشهد داشته است، به‌طوری‌که پس از نشریه ادب که اولین نشریه مشهد (چاپ سنگی) است، نخستین نشریه‌های مشهد نظیر بشارت، خورشید، توس و نوبهار از این چاپخانه بیرون آمده‌اند.

- روزنامه بشارت اولین روزنامه‌ای است که مطالبش در مشهد

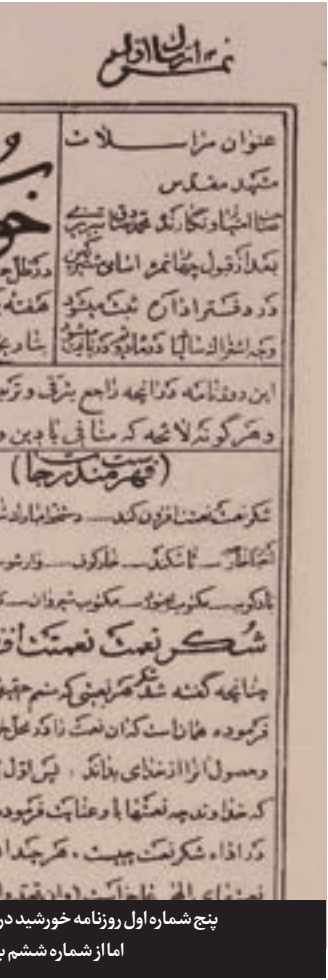
روزنامه بشارت اولین روزنامه‌ای است که مطالبش در مشهد با حروف سربی در چاپخانه توس کنار هم چیده و منتشر می‌شود

روزنامه نگار حسین بیان

گزارش پیش‌رو مجالی است تا به‌طور ویژه به نخستین چاپخانه سربی مشهد و میرمرتضی روئین‌تن بپردازیم؛ کسی که پس از سال‌ها فعالیت در عرصه چاپ و مطبوعات در روز جمعه، ۶ مرداد ۱۳۲۳ خورشیدی، در مشهد وفات می‌یابد.

هستند، یکی دیگر از عرصه‌های فعالیت میرمرتضی صنعت برق است. پس از تأسیس کارخانه برق آستانه که امتیاز آن به حاجی محمدباقر معروف به رضایف داده شده، میرمرتضی قره‌باغی تبعه روس پس از در پاییز ۱۲۹۲ خورشیدی خواستار احداث کارخانه به اندازه بیست لامپ و آسیای سه‌سنگی بخاری می‌شود. اگرچه با دادن این امتیاز موافقت نمی‌شود، میرمرتضی کارخانه برقش را راه‌اندازی می‌کند. در نامه صفر ۱۳۲۲ قمری، برابر با ۱۰ادی ۱۲۹۲ خورشیدی، آمده است: «چراغ الکتریک عمومی مشهد متعلق به میرمرتضی قره‌باغی برخلاف امر دولت دایر شده است و هر چه به ژنرال کنسولگری روسیه نوشته شده که ممانعت کند، غفلت کرد. متولی باشی همچون این امتیاز به ایشان و معتمدالسلطان رضایف داده شده، هر روز شکایت می‌کند.» در این نامه تأکید شده از سفارت به ژنرال کنسولگری تلگراف شود که از اقدام میرمرتضی جلوگیری کنند تا رف تجری شود. مشخص نیست که کارخانه برق غیرمجاز جمع‌آوری شده یا نه، اما آنچه مشخص است این است که میرمرتضی این

پنج شماره اول روزنامه خورشید در چاپخانه محمدزاده به طریق چاپ سنگی منتشر می‌شود

اما از شماره ششم با چاپ سربی در چاپخانه توس نشر می‌یابد

ایرانیان در قیاس با بسیاری از کشورها از مزایای چاپ دیرتر بهره‌مند می‌شوند. تحول عمده در فن چاپ و انتشار مواد چاپی، اعم از کتاب و روزنامه از دوره ولایتعهدی عباس میرزا قاجار آغاز می‌شود. درواقع به همت اوست که چند تن برای آموختن فن چاپ به انگلستان و روسیه اعزام می‌شوند و پس از آموختن این فن، چند دستگاه چاپ سربی را برای نخستین بار به ایران می‌آورند. از آن میان میرزا زین‌العابدین تبریزی پس از بازگشت از روسیه، چاپخانه‌ای را در تبریز با حروف سربی راه‌اندازی می‌کند. در مشهد اما تا ۱۳۰۲ قمری یا ۱۲۸۱ خورشیدی طول می‌کشد که نخستین چاپخانه سربی با ماشین‌های چاپ روسی پا بگیرد.

این چاپخانه با نام «دارالطباعه توس» و به همت «میرمرتضی روئین‌تن» در کنار سرای بانک دایر می‌شود و طولی نمی‌کشد که به چاپخانه اول و برتر مشهد تبدیل می‌شود؛ چاپخانه‌ای که علاوه بر اعلان‌ها، اوراق اداری و کتاب‌ها، روزنامه نیز منتشر می‌کند.

گزارش پیش‌رو مجالی است تا به‌طور ویژه به نخستین چاپخانه سربی مشهد و میرمرتضی روئین‌تن بپردازیم؛ کسی که پس از سال‌ها فعالیت در عرصه چاپ و مطبوعات در روز جمعه، ۶ مرداد ۱۳۲۳ خورشیدی، در مشهد وفات می‌یابد.

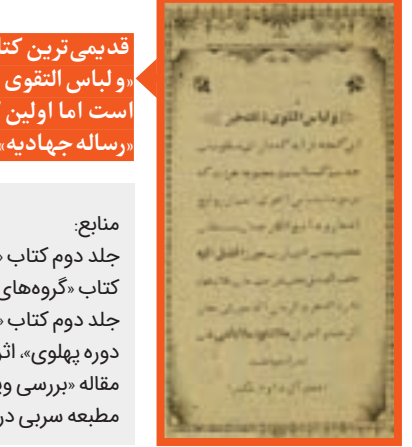
تنها عکس موجود از میرمرتضی موسوی که بعد‌ها فامیل روئین‌تن را برای خود برمی‌گزیند

اخلاق را از پدرش به ارث برده، کم‌اینکه میرحمیدتاجر قره‌باغی نیز در ۱۳۰۱ قمری، برابر با ۱۲۶۲ خورشیدی،

بوده، مجدداً در دوم شهریورماه سال مذکور با به دایره انتشار برگشته و تا سال ۱۳۲۳ شمسی که مدیر روزنامه فوت کرده، توس منتشر می‌شده است. قبل از انتشار مجدد طلیعه روزنامه روی یک صفحه وزیری در تاریخ ۲۸ مرداد ۱۳۱۹ شمسی نشر یافته است. قسمتی از مطالب طلیعه روزنامه بدین قرار است:

«روزنامه توس پس از چهار ماه تعطیل که مشغول تکمیل لوازم خود بود بار دیگر با مزایای نوینی شروع انجام وظیفه و خدمتگزاری می‌نماید. این تجدید انتشار با تغییرات بسیاری در وضع رونده و مزایای جالب توجه همراه می‌باشد. روزنامه همه‌روزه با چاپ و کاغذ خوب در چهار صفحه منتشر می‌شود. اخبار روزنامه به‌وسیله خبرگزاری پارس و نمایندگان مسوس روزنامه همه‌روزه تلگرافی دریافت و درج می‌شود. مقالات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و گفتارهای سودمند علمی و ادبی و چیزهای خواندنی و افسانه‌های شیرین نیز در بخش‌های جداگانه و ستون‌های مخصوص درج می‌شود. آیونمان روزنامه صالحی دریا بل و بهای تک شماره آن سی دینار تعیین شده.»

آن‌طور که محمد صدرهاشمی، پژوهشگر مطبوعات، در جلد دوم کتاب «تاریخ جراید و مجلات ایران» نوشته است: «آقای میرمرتضی موسوی (رویین‌تن)، مؤسس چاپخانه و مدیر روزنامه توس، از خدمتگزاران به حرف

پنج شماره اول روزنامه خورشید در چاپخانه محمدزاده به طریق چاپ سنگی منتشر می‌شود

اما از شماره ششم با چاپ سربی در چاپخانه توس نشر می‌یابد

زمینه تصمیم بگیرند و نتیجه به اطلاع والی خراسان برسد. بنا بر گزارش روزنامه توس، شخص میرمرتضی ماشین سینما را در یکی از سفرهایش از روسیه خریداری و آن را در یکی از دکان‌های معروف به صاحب دیوانی متعلق به آستان قدس دایر می‌کند.

- یار قفقازی کلنل

تشکیل شعبه حزب عدالت در مشهد که شاخه‌ای از حزب عدالت در باکوست، توسط قفقازی‌های مقیم مشهد صورت می‌گیرد، همچنین در جریان تأسیس انجمن سعادت در مشهد در اواسط محرم ۱۳۲۵ قمری، برابر با ۱۲۸۵ خورشیدی که با انجمن سعادت استانبول و آزادی خواهان یادگوبه در ارتباط است، تعدادی قفقازی در بین کمک‌کنندگان هستند که سرشناس‌ترینشان آقا میرمرتضی قره‌باغی، آقا یوسف بیگ قره‌باغی و آقا مشهدی عبدا...قره‌باغی است و هر کدام پنجاه قران کمک می‌کنند.

نام میرمرتضی را می‌توان در جریان تأسیس مدرسه ضیاء در ۱۲۹۰ خورشیدی هم دید که با حمایت سه تن از تجار معروف به نام‌های مشهدی عبدا... تاجرباشی، نصیربیگاف و امیرخان تأسیس شده است، اما روزنامه فکر آزاد در ۲۵ محرم ۱۳۴۱ قمری تأکید می‌کند، «می‌توان از زحمات میرمرتضی راجع به تأسیس این مدرسه خودداری کرد.»

او همچنین یکی از افرادی است که حزب ملیون خراسان را اواخر ۱۲۹۸ خورشیدی به وجود می‌آورد. اسماعیل نخجوانی، مشهدی حسینقلی و میرمرتضی قره‌باغی از رهبران این حزب هستند.

میرمرتضی با همین پیشینه سیاسی، وقتی نوبت به قیام کلنل پسپان می‌رسد در کنار او می‌ایستد، طوری‌که بعد از کشته شدن کلنل، زندانی و حتی به اعدام محکوم می‌شود.

- مردی با ظاهری زننده و باطنی عجیب

بیشتر مهاجران قفقازی تا زمان تغییر و تحولات انقلاب اکتبر تابعیت روسی خود را حفظ می‌کنند، زیرا هم شرایط داخلی ایران هنوز برای برخی قابل اتکا نبود و هم تمایلی به تابعیت روسی در ایران زیاد بود. یکی از مهم‌ترین نمونه‌ها میرمرتضی قره‌باغی است که در زمان جنگ جهانی اول به‌طور صریح تأکید می‌شد تبعه روسیه است و حتی چاپ مطالب ضدروسی در چاپخانه‌اش قبل از انتشار به اطلاع کنسولگری می‌رسید. همین باعث می‌شود که هرگاه‌هی بازداشت هم بشود. روزنامه بهار در چهارشنبه، ۵ ربیع‌الثانی ۱۳۳۷ قمری، برابر با ۱۷ادی ۱۲۹۷ و ۸ژانویه ۱۹۱۹ درباره او می‌نویسد: میرمرتضی قره‌باغی تبعه روس و مدیر مطبعه توس برحسب تقاضای کنسولگری روس از طرف اداره نظمیّه توقیف و به کنسولگری تسلیم شد و به قرار اطلاع توسط نظامیان به عشق‌آباد اعزام شد و علت اعزام هنوز کشف نشده است.

پسر شیخ حسنعلی نخودکی، شیخ و عارف معروف مشهد، هم خاطره جالبی را از میرمرتضی رویین‌تن ذکر می‌کند. او در ضمن وصایای پدرش نام میرمرتضی و دکتر حسن خان عاملی، پدر باقر عاملی، روزنامه نگار معروف، را آورده است و می‌گوید: «پدرم سفارش کردند که مرحوم دکتر شیخ حسن خان عاملی که طلیب معالجشان بود ایشان را به جانب قبله کند و آداب میت را اجرا نماید و به مرحوم سید مرتضی رویین‌تن، مدیر روزنامه توس نیز فرمودند شما هم صبح یکشنبه بیایید و بعد از فوت من یک ساعت بالای سر من قرآن بخوانید. مرحوم سید، ظاهری زننده، اما باطنی عجیب داشت.»

از این جمله احتمال آن می‌رود که رویین‌تن گاهی در انتشار روزنامه توس اول نیز مشارکت داشته‌است. به‌هرروی او کسی بوده که با چاپخانه سربی خود مسیر روزنامه نگاری در مشهد را تغییر داده است و از چهره‌های اثرگذار این حوزه به‌شمار می‌رود. روزنامه دادگستر، چاپ خراسان، در شماره ۶۱ سال اول خود، مورخ پنجشنبه، ۱۲ مرداد ۱۳۲۳ شمسی، راجع به فوت مدیر روزنامه توس این‌طور نوشته است: «فقید شادروان به‌ویژه در خراسان پدر مطبوعات خوانده می‌شد. شیخوخت و مقام ارجمند ایشان در روزنامه نگاری مورد قبول و تقدیر همگان بود. ما از فوت این مرد محترم شریف نهایت تأثر و به‌بازماندگانشان -مخصوصاً به آقای میرجعید رویین‌تن صمیمانه تسلیت می‌گوییم. پس از فوت موسوی خود روزنامه توس منتشر نشده است.» میرجعید یا سیدمرتضی رویین‌تن که اینجا آمده پسر میرمرتضی است که مدتی روزنامه توس را می‌گرداند و در ۱۳۳۲ خورشیدی هم رئیس دفتر تولیت آستان قدس می‌شود اما بیش از آنکه به عنوان یک روزنامه نگار شناخته شود، یک مترجم است که با ترجمه آناری چون «دولت‌ها و انقلاب‌های اجتماعی»، نوشته تدا اسکاج پیل آمریکایی، و رمان «شهر شادی»، نوشته دومینیک لاپیر فرانسوی، شناخته می‌شود.

قدیمی‌ترین کتاب موجود که در مطبعه توس چاپ شده موسوم به «ولباس التوقی ذلک خیر» از ملاداود ملاباشی، چاپ سال ۱۳۲۲ قمری است اما اولین کتابی که در خود این چاپخانه، چاپ و انتشار یافته «رساله جهادیه» میرزا عیسی قائم‌مقام در سال ۱۲۳۳ هجری قمری است.

منابع:

جلد دوم کتاب «تاریخ جراید و مجلات ایران»، اثر محمد صدرهاشمی، کتاب «گروه‌های مهاجر به مشهد از صفویه تاکنون»، تألیف علی نجف‌زاده، جلد دوم کتاب «تاریخ تحلیلی روزنامه‌ها، مجله‌ها و سالنامه‌های خراسان: دوره پهلوی»، اثر ابراهیم حافظی، زینب اسماعیلی بابگی و محمد فرح‌زاد، مقاله «بررسی ویژگی‌های کتب چاپ‌شده در مطبعه توس: قدیمی‌ترین مطبعه سربی در مشهد»، نوشته منوچهر آراسته.